

Risto Hilpinen

Om moraliska konflikter

1.

Man brukar indela teorierna om handlingarnas moraliska natur i två huvudgrupper. Enligt de så kallade *deontologiska* teorierna beror handlingens moraliska natur på dess förenlighet med allmänna moralregler, medan de *konsekvensetiska eller teleologiska* teorierna anser, att handlingar skall bedömas enbart på basen av sina konsekvenser (se t ex Broad 1930, ss 206–8). Till den sistnämnda gruppen hör t ex de utilitaristiska moralteorierna. De konsekvensetiska teorierna har kritiserats för bristande realism: man har argumenterat, att många vanliga moraliska fenomen inte kan förstås (eller är svåra att förstå) från den konsekvensetiska synpunkten. Moralkonflikter har ofta framställts som exempel på sådana fenomen: enligt de konsekvensetiska teorierna är alla moraliska konflikter endast skenbara eller *prima facie*, och de försvinner vid en grundlig analys av den moraliska situationen.

I denna uppsats skall jag diskutera moralkonflikter och den vetenskapliga informationens (dvs den empiriska kunskapens) betydelse för deras lösande från den deontologiska synpunkten. Men jag skall även argumentera för att handlingars moraliska karaktär, också enligt de deontologiska moralteorierna beror på deras konsekvenser, och att skillnaden mellan den deontologiska etiken och den konsekvensetiska därför delvis är illusorisk.

2.

Mitt moralfilosofiska grundbegrepp är begreppet *krav*. Jag antar, att en moralisk agent (en person) i olika handlingssituationer befinner sig under olika krav, enligt vilka hon skall bete sig på ett visst sätt, dvs utföra vissa handlingar och undvika att utföra vissa andra. Sådana krav kan grunda sig på moraliska och rättsliga normer, sociala vanor, löften eller avtal, eller helt enkelt på agentens uppfattning om det socialt acceptabla beteendet. Vanligen betar sig agenten enligt dessa krav, och hon gör det nästan automatiskt utan djupgående eftertanke.

Men det är också möjligt att en person är föremål för kontradiktoriska krav, krav som inte kan tillfredsställas samtidigt. I sådana fall måste

agenten reflektera över situationen och besluta vad hon borde göra. Sådana situationer kallas moralkonflikter eller normativa konflikter. En konfliktsituation, där en person är föremål för *två* oförenliga krav, kan kallas för ett moraliskt *dilemma*. I det följande betraktar jag för enkelhetens skull huvudsakligen moraliska dilemman.

Jag skiljer mellan begreppet böra eller *praktiskt böra* och begreppet *krav*. Dessa begrepp är logiskt olika: en person kan vara föremål för kontradiktoriska krav, men det är inte möjligt att en person i samma situation *bör* utföra kontradiktoriska eller oförenliga handlingar. Jag antar således att den deontiska standardlogikens *konsistensprincip* (som utesluter genuina normkonflikter) gäller för det praktiska bötat men inte för krav (se Hilpinen 1981 a, ss xiii–xiv).

Låt oss anta, att en person befinner sig i en konfliktsituation, där vissa moralprinciper kräver att handlingen *A* utförs och vissa andra principer kräver att handlingen *B* utförs, och att *A* och *B* är kontradiktoriska eller oförenliga så att det är omöjligt för agenten att utföra båda. Vi kan då säga, att de principer som kräver *A* *avvisar* eller *utesluter* handlingen *B*, och att de principer som kräver *B* *avvisar* (utesluter) *A*. En sådan situation är ett moraliskt dilemma. Hur kan sådana moralkonflikter lösas på ett rationellt sätt, dvs hur kan man avgöra, vad agenten bör göra i en sådan situation? Många filosofer och normlogiker har föreslagit, att moralprinciper kan *rangordnas* enligt respektive vikt, och att moraliska krav kan jämföras med varandra på basen av denna rangordning. Om olika krav strider mot varandra, bestämmer det viktigaste kravet, vad man bör göra. Man har ofta tänkt, att en sådan rangordning av moralnormer eller -principer kan definieras med hjälp av principer av högre grad, som bestämmer den relativa vikten hos olika principer av lägre grad (se t ex Alchourrón och Makinson 1981, samt Alchourrón och Bulygin 1981). Åsikten att alla normkonflikter kan lösas med hjälp av sådana principer av högre grad implicerar, att moraliska konflikter enbart är skenbara, och att de beror på vår ofullständiga kunskap om hela systemet av lägre och högre grads principer. Enligt denna åsikt löser det fullständiga systemet entydigt varje moraliskt dilemma.

Det är inte alls klart, att alla moraliska konflikter faktiskt kan lösas med hjälp av principer av högre grad. De filosofer som har hävdat att moraliska konflikter är möjliga, har argumenterat, att alla moralkonflikter *inte* kan lösas på ett rent mekaniskt sätt, t ex med hjälp av en rangordning av moralprinciper (se t ex Barcan Marcus 1980). I denna uppsats argumenterar jag för att dessa filosofer har rätt; och att moralkonflikter inte kan lösas på ett sådant mekaniskt sätt.

3.

Det kan också tänkas, att moralkonflikter kan lösas genom att man undersöker handlingens möjliga eller sannolika konsekvenser. Jag tror att man faktiskt använder en sådan metod vid många tillfällen. Jag skall försöka visa, att även om handlingar betraktas ur den deontologiska synvinkeln, kan man inte undgå att undersöka deras konsekvenser. Vad betyder "handlingarnas konsekvenser" i detta sammanhang? Jag antar här att handlingarna är ett slags påståenden eller propositioner, som kan uttryckas med hjälp av handlingssatser, tex "Peter öppnar fönstret vid detta tillfälle". Identiteten av en handling bestäms genom att man specificerar (i) agenten, (ii) handlingspredikatet, som uttrycker handlingens karaktär eller typ, och (iii) situationen i vilken handlingen utförs (jfr Hilpinen 1981 b, ss 155–6).

När agenten utför en handling, sätter hon i gång en kausalprocess och förorsakar olika händelser i världen. Till exempel, genom att röra vid rodret kan styrmannen förorsaka att båten svänger. En sådan händelse – eller det faktum att agenten orsakar en viss händelse – kan beskrivas som en handling utförd av en agent. Till exempel, när styrmannen svänger på rodret och orsakar att båten svänger, säger vi att styrmannen vänder båten genom att svänga rodret. Ett sådant förhållande mellan händelser kallas ett *generativt förhållande*; i detta exempel kan man tala om *kausal generering* – handlingen att svänga på rodret genererar kausalt handlingen att agenten vänder båten (jfr Goldman 1970, ss 20–48).

Sålunda kan alla *konsekvenser* av en viss handling *A* beskrivas som handlingar genererade av *A*, eller som handlingar, som agenten utför genom att utföra handlingen *A*. Utförandet av en viss handling *A* är sålunda också ett utförande av varje handling genererad av *A*. Om en person gör *B*, genom att göra *A*, kan det beteende som beskrivs som utförandet av *A* också beskrivas som utförandet av *B*: utförandet av *A* är precis samma sak som utförandet av *B*.

4.

Låt oss nu undersöka ett moraliskt dilemma i vilket en viss moralprincip *S* kräver handlingen *A* och en annan princip *S'* kräver *B*, och där *A* och *B* är oförenliga. Agenten reflekterar över situationen och kommer att välja *A* eller *B*; hon har ännu inte utfört vare sig *A* eller *B*, och därför har inga andra handlingar blivit genererade av *A* eller *B*.

På basen av sin allmänna kunskap om världen antar agenten att några möjliga konsekvenser av *A* eller *B* är seriösa möjligheter, dvs händelser,

som man rimligtvis kan vänta sig på grund av det att A eller B har utförts.

Låt oss anta att A_1, \dots, A_m är ett urval av A :s möjliga konsekvenser, och B_1, \dots, B_n är ett urval av B :s möjliga konsekvenser. Om agenten utför handlingen A , utför hon möjligen någon av A_1, \dots, A_m ; och genom handlingen B utför hon möjligen någon av B_1, \dots, B_n . Därför gäller agentens konfliktsituation inte endast A och B , utan *handlingsmängden* A , A_1, \dots, A_m och handlingsmängden B , B_1, \dots, B_n – eller A och B tillsammans med deras möjliga konsekvenser. När man reflekterar över vad agenten bör göra – eller hur *hon* bör bete sig i den här konfliktsituationen, måste man också ta hänsyn till A :s och B :s möjliga konsekvenser och till de moralprinciper som kräver eller avvisar dessa konsekvenser. Dessa konsekvenser skall iakttas även om saken betraktas ur den deontologiska synvinkeln. Således kan man inte säga, att den deontologiska etiken ignorerar handlingens konsekvenser (Ett liknande argument finns i Oldenquist 1966.)

Denna analys av handlingssituationer ger oss följande modell för lösandet av normkonflikter. Låt $K(A-B)$ vara mängden av A :s möjliga konsekvenser, som inte är B :s möjliga konsekvenser, och låt $K(B-A)$ vara B :s möjliga konsekvenser, som inte finns bland A :s möjliga konsekvenser. Alla de moralprinciper som kräver någon handling i $K(A-B)$ eller avvisar någon handling i $K(B-A)$, kan betraktas som goda skäl att välja A . Denna mängd kan kallas $S(A)$. Å andra sidan kan alla de moralprinciper som kräver någon handling i $K(B-A)$ eller avvisar någon handling i $K(A-B)$ betraktas som skäl att välja B . Denna mängd kallas $S(B)$. Om den första gruppen av principer $S(A)$, är på något sätt moraliskt ”tyngre” än $S(B)$, bör man välja A : men i det motsatta fallet bör agenten välja B . På det här sättet är valet av handlingen A (eller B) baserad på A :s och B :s möjliga konsekvenser.

Ovanstående modell liknar den lösningsmodell som sir David Ross har framställt i sin bok *The Foundations of Ethics*. Mitt begrepp krav motsvarar Ross' begrepp *prima facie obligation* (eller *prima facie duty*) och begreppet praktiskt böra motsvarar Ross' begrepp *absolut obligation*. Ross beskriver moralkonflikternas lösning på följande sätt:

Moraliska intuitioner är inte principer som direkt kan tillämpas för att härleda vad som är vår plikt i bestämda situationer. De uttrycker vad jag i andra sammanhang har kallat *prima facie* förpliktelser. Detta sätt att beskriva dem är, tror jag, praktiskt på två sätt. För det första visar det på det faktum att när vi frågar oss vad jag bör göra i en viss situation, så är det en tänkt handlings lämplighet eller olämplighet i *vissa avseenden* som först drar till sig vår uppmärksamhet. En vilken som helst handling har flera sidor som är relevanta för dess riktighet eller oriktighet: den kommer att orsaka njutning hos vissa personer och olust hos andra, den innebär att man håller ett löfte till en person till priset av att man sviker en annans förtroende,

och så vidare. Vi har ingen som helst möjlighet att omedelbart fastslå dess riktighet eller oriktighet i alla dessa aspekter sammantagna. Det är endast genom att lägga märke till dessa olika drag ett efter ett som vi kan närma oss ett omdöme om helheten. Vid första anblicken ser vi de olika dragen isolerade, ett efter ett. Det är de som framträder *prima facie*. För det andra är det fråga om vad som, *prima facie*, är *förpliktelser*. Det är lätt att en handlings riktighet i ett avseende gör ett så starkt intryck att vi tror att därför nödvändigtvis måste utföra den. Men en handling kan vara rätt i ett avseende och orätt i andra och viktigare avseenden, och således inte, med avseende på totaliteten av sina aspekter, den mest rätta av de handlingar som står öppna för oss, och i så fall är vi inte förpliktade att utföra den. En annan handling kan vara orätt i ett visst avseende men ändå på det hela taget den mest rätta av alla de handlingar som står öppna för oss, och i så fall är vi förpliktade att utföra den. *Prima facie* förpliktelser beror på någon enstaka aspekt av handlingen; förpliktelse eller förbud gäller handlingen i dess helhet (1939, s 84, min översättning).

Ross' karakteristik av moralkonflikter måste förklaras och kompletteras i två avseenden: (i) När man undersöker en handlings moraliska kvalitet, räcker det inte med att betrakta dess egna egenskaper (dvs dess egna konsekvenser): man måste jämföra handlingen med alternativa handlingar, andra handlingar, som man kunde utföra i samma handlingssituation. (ii) Handlingens "egenskaper" eller "karakteristik" behöver inte vara omedelbart förknippade med den, utan i många fall är de relaterade till den genom komplicerade kausalprocesser. Agentens kunskap om vad hon gör i en viss situation är alltid ofullständig. Därför är det aldrig möjligt att jämföra handlingar på basen av *alla* deras egenskaper: man kan betrakta endast ett urval eller en delmängd av handlingens olika egenskaper.

Här kan man tala om avståndet mellan handlingen och dess konsekvenser. Denna avståndsfaktor gör det omöjligt att lösa moralkonflikter på basen av vikten (eller "tyngden") hos olika moralprinciper. En moralprincips relevans för en handlingssituation beror också på hur avlägsna de konsekvenser som principen kräver eller avvisar är. Relevansen och vikten av olika moralprinciper beror på handlingssituationen. Jean Paul Sartre har gett ett välkänt exempel på detta. Det gäller en av Sartres egna elever, en ung man som under den tyska ockupationen bad honom om råd. Den unge mannens far var benägen att bli kollaboratör och hans äldre bror hade stupat i den tyska offensiven år 1940, och ynglingen brann av hämndlystnad. Han bodde tillsammans med sin mor och var den enda tröst hon hade: hon var djupt sårad av sin mans nästan förrädiska tankar och sorgtyngd av den äldre sonens död. Den unge mannen hade då att välja mellan två alternativ: antingen försöka komma över till England och ansluta sig till det fria Frankrikes armé, eller stanna kvar hos sin mor och hjälpa henne att leva. Detta exempel illustrerar avståndsfaktorns relevans för moraliska beslut:

Han hade fullkomligt klart för sig att hon endast levde i och för honom och att hans avresa – kanske hans död – skulle störta henne i förtvivlan. Han hade också klart för sig att varje handling som han utförde av hänsyn till sin mor hade sitt rent konkreta resultat i den meningen att han hjälpte henne att leva, medan däremot varje handling som han utförde för att resa sin väg och delta i kampen var en mångtydig handling som kunde rinna ut i sanden och tjäna till ingenting: . . . (Sartre 1964, s 23).

5.

Jag har här antagit, att handlingens moraliska status beror på dess möjliga konsekvenser. Med handlingens ”möjliga konsekvenser” menar jag inte alla *teoretiskt* möjliga konsekvenser, utan endast *seriösa möjligheter* dvs konsekvenser, som man rimligtvis kan vänta sig givet att handlingen utförs. Vetenskaplig kunskap är ofta kunskap om *möjligheter* i denna betydelse: vetenskaplig forskning visar ofta att vissa saker är *möjliga* och att händelser av olika slag möjligen *kan* inträffa. Under senare tid har forskningen t ex antytt, att högtflygande jetplan och aerosolsprejer (möjligen) *kan* medverka till att ozonlagret kring jorden blir upplöst – man kände inte till den här möjligheten tidigare, men nu har den blivit en *seriös* möjlighet.

Ny kunskap (ny vetenskaplig information) om handlingens möjliga konsekvenser både löser och skapar moraliska konflikter. I vissa fall kan en person undvika en moralisk konflikt helt enkelt genom att hon inte vet vad hon gör. Men å andra sidan kan en moralisk konflikt i många fall lösas endast genom att man undersöker möjliga konsekvenser av olika handlingar.

Ordet ”rationalitet” används i många olika betydelser. En grundläggande betydelse hos uttrycket ”rationell handling” är handling som agenten själv förstår. En handling är rationell i denna betydelse, om agenten *vet* vad hon gör, dvs om hon känner till de viktigaste av handlingens möjliga konsekvenser. Utan sådan kunskap kan moralkonflikten inte lösas på ett rationellt sätt. Enligt den här modellen av handlingssituationer beror godtagbarheten av praktiska bör-satser på empirisk information om världen på samma sätt som när det gäller vanliga empiriska satser. Sådana satser kan bli bestyrkta eller förkastade av ny empirisk evidens. Bör-satser kan vara föremål för tvivel, och det är möjligt att ha felaktiga åsikter om deras sanning. Å andra sidan är det också möjligt att *veta* att någon praktisk bör-sats är sann – man kan ha goda grunder för att man bör göra *A* i en viss situation, och det är möjligt att all ny evidens styrker denna åsikt. Etisk eller moralisk kunskap liknar i detta avseende empirisk kunskap.

Man brukar säga, att en av vetenskapens uppgifter är att hjälpa oss att *förstå* världen. Enligt ovanstående analys av moraliska dilemman (moral-konflikter) kan man också säga, att vetenskapens uppgift är att hjälpa oss att förstå och veta *vad vi gör* när vi handlar.

Jag sade tidigare att ny vetenskaplig information både kan skapa och lösa moraliska konflikter. Vetenskapen som aktivitet kan också ge upphov till nya moraliska konflikter på ett annat sätt. Handlingar som vetenskapsmän utför i sin vetenskapliga aktivitet kan ha allvarliga utomvetenskapliga konsekvenser och dessa konsekvenser kan även beskrivas som handlingar utförda av vetenskapsmän. En handling, som är nödvändig för ett visst vetenskapligt syfte, kan uteslutas på grund av någon allmän moralisk princip. Men enligt den modell som jag just föreslagit, kräver ett rationellt lösande av sådana konflikter mer vetenskaplig aktivitet, nämligen att utforska den vetenskapliga aktivitetens vetenskapliga och utomvetenskapliga konsekvenser. Det vore inte bara moraliskt orätt utan också begreppsförvirring att ignorera de moralkonflikter som skapats av den vetenskapliga verksamhetens utomvetenskapliga konsekvenser.

Den alltmer omfattande teknologin, som är sammankopplad med kunskapens tillväxt, försvårar moraliska beslut. Med den utökade teknologin har människornas handlingar mera drastiska och mera långtgående följder för naturen än tidigare. Det relativa avståndet mellan handlingarnas seriösa konsekvenser och själva handlingssituationen växer, och därför blir det allt svårare att veta, vad människorna i själva verket gör när de handlar. När människorna värderar den moraliska karaktären av sina handlingar följer de ofta en princip enligt vilken *mycket avlägsna konsekvenser kan lämnas utan hänsyn*. Med den teknologiska utvecklingen påverkar människornas handlingar allt mer drastiskt naturen och miljön, och att hålla fast vid denna princip blir allt farligare och kan ha ödesdigra konsekvenser. När avståndet mellan de seriösa konsekvenserna av handlingen och själva handlingssituationen växer, blir lösandet av moraliska konflikter allt svårare och kräver allt mer forskningsarbete och andlig energi.

(För hjälp med språkgranskning av ovanstående uppsats tackar jag Simo Vihjanen och Lars Bergström.)

Litteratur

- Carlos E Alchourrón och Eugenio Bulygin, 1981, "The Expressive Conception of Norms", *New Studies in Deontic Logic*, red R Hilpinen, Dordrecht, ss 95–124.
- Carlos E Alchourrón och David Makinson, 1981, "Hierarchies of Regulations and Their Logic", *New Studies in Deontic Logic*, ss 125–148.

- Ruth Barcan Marcus, 1980, "Moral Dilemmas and Consistency", *Journal of Philosophy* 77, ss 121–135.
- C D Broad, 1930, *Five Types of Ethical Theory*, London.
- Alvin Goldman, 1970, *A Theory of Human Action*, Englewood Cliffs, N J.
- Risto Hilpinen, 1981a, red, *Deontic Logic: Introductory and Systematic Readings*, andra upplagan, Dordrecht.
- Risto Hilpinen, 1981b, "On Normative Change", *Ethics: Foundations, Problems, and Applications. Proceedings of the Fifth International Wittgenstein Symposium*, red E Morscher och R Stranzinger, Wien, ss 155–164.
- Andrew Oldenquist, 1966, "Rules and Consequences", *Mind* 75, ss 180–192.
- W David Ross, 1939, *Foundations of Ethics*, Oxford.
- Jean-Paul Sartre, 1964, *Existentialismen är en humanism*, Stockholm.
- Bernard Williams, 1973, "Ethical Consistency", *Problems of the Self*, Cambridge, ss 166–186.